

Sobre literatura i sobre traduccions. Entrevista amb Ramon Folch i Camarasa

Ramon Lladó

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Traducció i d'Interpretació
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Ramon Folch i Camarasa va néixer a Barcelona el 1926. Del seu pare, el molt popular Josep Maria Folch i Torres, va heretar sens dubte el sentit i la vivor de la llengua, com un patrimoni valuós i fràgil, que cal defensar sense ambigüitats, però també innovar perquè no es morfongui. També en rebé la consciència, la capacitat de treball i la dedicació. Novel·lista, escriptor, traductor incansable al català, amb una amplíssima nòmina que supera els 150 títols publicats, guanyador d'innombrables premis literaris, Folch i Camarasa és un dels noms importants, juntament amb els de Pedroló, Espinàs, Capmany —companys seus de generació— que van donar continuïtat a la prosa catalana de l'interior després de la guerra i que en van mantenir la dignitat i l'alçada durant el llarg franquisme. A més, s'ha dedicat a la traducció tècnica i científica, tasca que exercí a Ginebra com a titular de l'Organització Mundial de la Salut.

Excel·lent conversador, home cordial i ferm alhora, la seva gentilesa, trufada d'un humorisme refinat, ha permès a *Quaderns. Revista de Traducció* d'homenajar-lo modestament en aquestes pàgines, i d'evocar plegats una trajectòria literària múltiple, rica en ensenyaments i, per a més d'un, poc reconeguda.

Cada llengua, per la pròpia estructura, respon a una tipologia i a unes exigències expressives. Com heu viscut, senyor Folch, la vostra llarga experiència de traduir des de diferents llengües? I de quina manera afecta la sintaxi, el ritme de la frase en català i fins i tot la manera de traduir, aquesta estructura diferent de les llengües de partida?

Considero que això no és un problema. És evident que hi ha escriptors que poden complicar la vida al traductor. Però el problema, si n'hi ha, és de l'escriptor, i en un grau menor de la llengua que utilitza. Si es dominen bé els recursos de la pròpia i es coneixen els ressorts d'aquella a partir de la qual treballem, la traducció és possible. No cal que el traductor pugui parlar la llengua estrangera; és suficient que la conegui bé per escrit. Però insisteixo que és tant o més important que el traductor excel·leixi en la pròpia llengua. El lector no ha de tenir la impressió que és davant una traducció.

Us plantegeu, a l'hora de treballar, diguem-ne metodològicament, una manera de traduir diferent quan ho feu a partir de textos literaris que quan ho feu d'escrits de naturalesa tècnica, científica o especialitzada en general?

De textos tècnics i científics n'he traduït pocs. Vaig treballar durant tretze anys a l'Organització Mundial de la Salut. Jo no sóc metge però treballava amb professionals que coneixien tècnicament la matèria, disposava de biblioteca i de fonts de documentació per a resoldre els problemes principals de terminologia. A mi, personalment, la feina em resultava poc divertida i estimulante. No és el mateix traduir un llibre de filosofia o assaig que traduir una novel·la de lladres i serenos. Automàticament t'has d'adaptar. La literatura policíaca, que és força difícil de traduir, conté moltes vegades l'*slang*, l'argot que situa sempre el traductor en una posició exterior. No domines aquest llenguatge en català, en el cas que existeixi. I donar l'equivalent exigeix grans dosis d'imaginació. Per aquesta raó, em penso, és important, a més de tenir competència en la pròpia llengua, que el traductor sigui escriptor. L'escriptor pot exhibir uns recursos de què no disposa un coneixedor correcte de les dues llengües, però que no treballa la pròpia de manera creativa i constant. Per això les traduccions catalanes han superat en qualitat, tradicionalment, les que es feien en castellà. Durant molts anys, des d'abans de la guerra, però també més enllà del 39, gaudiren d'un prestigi que responia a motius fàcilment explicables i que li exposaré, si em permet d'estendre-m'hi una mica.

I tant. Esteneu-vos tant com vulgueu.

De català només en sabien els escriptors. I com que els escriptors catalans no podien viure dels seus llibres i vivien de feines auxiliars, com ara la traducció, que no podem negar que no és una feina de creació, la traducció estava servida per homes que coneixien bé la llengua, encara que aquesta activitat era molt mal pagada. En canvi, els llibres en castellà molt sovint els traduïen mecanògrafes o secretàries que havien fet dos cursos a la Berlitz School. De castellà, per definició, n'havia de saber tothom, la qual cosa no és certa. Ni en la pitjor època es podia dir que tothom sabés escriure bé en espanyol. El mal és que molts creien que en sabien. I els encàrrecs que es podien fer a casa o fins i tot d'amagatotis a l'oficina, queien sovint en mans de personal poc preparat. I això feia la diferència.

Em doneu peu per a preguntar-vos sobre uns temps més reculats. Fa un moment evocàveu els inicis de la vostra vocació d'escriptor. En quines condicions culturals i personals vau començar a dedicar-vos a aquesta feina?

Jo no havia traduït mai cap llibre quan tenia vint anys. Vaig entrar a treballar a l'editorial José Janés, com es deia en aquells moments, que publicava exclusivament en castellà. Estudiava per advocat i a casa anàvem curts de diners perquè el meu pare estava en un període de decadència i la literatura en català no funcionava. Vaig fer de corrector de proves. L'editorial sustentava tota la seva línia en traduccions. Sovint em trobava que no entenia les proves que havia de revisar

en galerades. Les frases no tenien ni cap ni peus. En confrontar-les amb els originals, m'adonava que hi havia un defecte de traducció perquè els originals en anglès o francès els entenia perfectament. Vist que la situació es perpetuava, un bon dia vaig demanar a l'editor que em deixés traduir. Aquelles traduccions les signava amb pseudònim. En castellà vaig arribar a fer-ne més de dues-centes. No volia que el meu nom anés lligat a la llengua que ens feia la llesca en aquells moments. La meva primera versió al català va ser el *Diari* d'Anna Frank, que vaig fer utilitzant el francès com a llengua pont. Van venir més encàrrecs i a poc a poc vaig anar introduint-m'hi. En l'endemig jo havia acabat la carrera i havia entrat a treballar de manera fixa a can Janés. Les tasques a l'editorial no m'agradaven. Vaig voler fer com el meu pare, que era un home lliure. Lliure vol dir esclau, evidentment, perquè implica treballar el doble que un home esclavitzat per uns horaris. Vaig establir-me com a *freelance*, per emprar una terminologia més actual. I no em va faltar mai la feina.

Però econòmicament parlant passava la maroma, amb quaranta anys i sis fills per mantenir, sense vacances ni assegurança. Vaig haver de fer un pensament i concursar com a traductor fix. Vaig guanyar el càrrec i l'any 1973 em vaig traslladar amb la família a Ginebra, on vaig viure durant tretze anys gaudint d'unes condicions de vida molt superiors. Però sempre vaig continuar traduint per a editors del país, per no perdre la ploma. Quan em jubilo torno a dedicar-me a escriure i també a traduir. Des de la Universitat Autònoma em van proposar una plaça per a ensenyar traducció, però no la vaig acceptar.

Si repassem la vostra nòmina de traduccions en català, extraordinàriament extensa, i ens fixem en estils, tendències i autors, trobem uns grups molt clars. Un és el de la literatura anglesa i nord-americana de tipus policíac, amb autors com Carson McCullers, Patricia Higsmitth, Graham Greene, Raymond Chandler, Agatha Christie i d'altres que vau fer per a la col·lecció «La Cua de Palla». Un altre estaria format pel de la literatura d'aventures, amb un Jack London. Un tercer grup és el dels autors de la generació perduda: Hemingway, Fitzgerald, Dos Passos.

L'ideal, i així havia estat abans de la guerra, és que el traductor sigui el qui descobreix, tria i porta a l'editor l'autor interessant per a ésser traduït. La realitat, però, és que l'editor compra els drets de l'obra que li recomana l'agent literari i busca el traductor més adequat o el que li pot fer més de pressa. La tasca del traductor literari és molt exigent. Deixes moltes coses teves sense fer. Com a escriptor, no vaig ser gaire prolífic, però de llibres meus potser n'he publicat una trentena. He guanyat premis com el Joanot Martorell, el Víctor Català o el Sant Jordi. Jo sempre he escrit en català i les traduccions en castellà no les he signades, ja ho he dit. Fa anys em van demanar si acceptaria el Premio Nacional de Literatura. Vaig acceptar amb la condició que es digués Premio Estatal de Literatura. Hi ha coses que jo no me les permetria i que no trobo bé que d'altres les facin. I això no té res a veure amb la política. Es pot ser de dretes o d'esquerres, però els catalans hem de ser patriotes. La nostra llengua ha estat sistemàticament perseguida. L'escriptor català,

però, té el problema de la incertesa i el tenia agreujat en els anys de què parlem. Les edicions eren molt curtes i les vendes no asseguraven la continuïtat d'una obra. Per sort, ara les coses comencen a posar-se en el seu lloc i els que vinguin després ja faran el que nosaltres no hem acabat de fer.

Parlem, si us sembla del model de llengua. La vostra producció, tant de traduccions com de novel·les, sobretot a l'època més fecunda dels anys seixanta, tendia a definir, penso, uns patrons lingüístics i literaris coherents. Ja hem esmentat la gran escola que va ser per a vostè la col·lecció «La Cua de Palla». Com es podria caracteritzar el vostre model de llengua, en aquest sentit que diem, o sigui des del punt de vista literari o funcional, més enllà de polèmiques puntuals sobre català *light* o català *heavy*?

Aquesta qüestió no es pot fixar a priori. Depèn de l'autor que es tradueix. Hem de partir del principi que tota traducció és una deformació. El meu estil personal d'escriptor és un estil planer. Jo no en diria «el català que ara es parla» sinó «el català que s'hauria de parlar», que és força diferent. En el sentit que és un llenguatge col·loquial, excepte si el llibre té un caire poètic o més elaborat. En aquest darrer cas et pots permetre el luxe d'emprar una llengua més refinada, potser més a l'abast del lector del carrer que compra el llibre sense saber de què tracta. L'obligació del traductor és mirar de trobar el paral·lel del model de llengua que fa servir l'autor. Si un superexpert fos condemnat a cadena perpètua i no sabés què fer durant els vint anys de reclusió podria estudiar les traduccions de Folch i Camarasa per saber què estava traduint al mateix temps que escrivia tal o tal novel·la. Estic convençut que hi trobaria una certa influència.

El traductor, quan, a més, es dobla d'escriptor és un subjecte que incorpora a les traduccions el seu model de llengua, el seu estil i en certa mesura la seva ambició literària. Accepteu que us defineixi com un traductor proper a un model literari neonoucentista, no pas en un sentit dogmàtic ni reduccionista del terme? Vull dir que el vostre model lingüístic i literari consisteix a proposar una llengua que tendeix a un patró classicista, normatiu i d'equilibri i solidesa quant a la fixació de les formes.

El meu lector normalment no ha de recórrer el diccionari per conèixer el significat d'una paraula o d'una expressió. El lèxic i les construccions són d'ús corrent, però quant al paper de subjecte al qual vostè fa referència, potser sóc jo la persona menys qualificada per a jutjar-me. Aquesta consideració ha de venir de fora, dels especialistes.

Veig que no em contradieix bàsicament.

Per exemple, vaig titular inicialment una novel·la *Fi de setmana damunt l'herba* i després vaig saber que la forma correcta era «cap de setmana». Tradicionalment sempre se n'havia dit *weekend*, fi o final de setmana. Aquest llibre el vaig fer des-

prés de traduir Faulkner. I em sembla que s'hi coneix des del punt de vista estilístic, perquè el meu estil planer es va transformar per l'acció gairebé obsessiva de la complicació faulkneriana, de la seva borratxera de mots.

Devia ser *Mentre agonitzo*.

Exacte. Jo sempre he tingut molt mala memòria i ara encara més. De segur que em devia influir aquest estil barroquitzant. El meu editor em va dir, «Folch, aquesta novel·la teva m'avorreix enormement, encara que sigui el millor que has escrit». Un escriptor que m'agradava molt era Saroyan, i probablement també em va influir quan vaig escriure *El meu germà gran* o *La flor d'Isolda*.

Quins escriptors catalans llegíeu i quins van contribuir a formar-vos com a escriptor?

De catalans, ben pocs. No n'hi havia gaires. Fins i tot els d'abans de la guerra tenien un català molt artificios pel meu gust, sobretot els modernistes. Llegia Carner, potser, i Prudenci Bertrana. Però el meu català bevia sobretot de l'ambient de casa meva, dels escrits del meu pare i, en general, del món que l'envoltava.

Llegíeu sobretot autors estrangers?

Autors estrangers, en llengües estrangeres i en traduccions horribles que eren les que circulaven. Per exemple, Somerset Maugham, tan de moda aleshores, que era un autor de públic ampli però de gran estil, i l'esmentat Saroyan. Tots els llibres de l'editorial venien a parar a casa, i com que era corrector els llegia encara que teòricament només m'havia de fixar si hi havia una errada tipogràfica o d'ortografia.

Com a fill d'un escriptor molt conegut, freqüentàveu els cercles literaris?

No gaire. El meu pare no era home de penyes ni ateneus, potser perquè tenia molta feina i potser perquè sabia que en aquests ambients la seva obra era rebuda amb escepticisme i moltes prevencions. Folch i Torres era considerat com una cosa carrinclona i, per higiene mental, s'estimava més no circular-hi per no perdre la fe en el que estava fent. Ell no m'ho va explicar mai però amb el temps ho he deduït. El seu germà Joaquim li deia que havia d'anar a l'Ateneu perquè amb la seva simpatia i la seva conversa enginyosa i brillant es menjaria tots aquells senyors de viu en viu i deixarien d'atacar-lo. Però tenia molta feina i poques ganes de barallar-se amb ningú. En aquella època de franquisme jo anava a petites reunions a casa de Maria Aurèlia Capmany i sobretot tenia un amic de l'ànima, amb qui érem carn i ungla, que era Josep Maria Espinàs. Havíem estudiat junts. Ell començava a escriure i jo era qui figurava saber-ne, com a fill d'escriptor. Va començar a escriure en castellà potser perquè no tenia prou seguretat en la llengua. Per freqüentació meva de seguida va adoptar el català. I després ha treballat molt i tot el que ha obtingut s'ho mereix, perquè s'ho ha guanyat en bona llei.

Però Espinàs no feia de traductor, tret d'algunes adaptacions de cançons franceses.

No. Potser esporàdicament ha fet alguna cosa. Es va dedicar sobretot al periodisme, amb aquesta cosa màgica d'escriure cada dia durant vint anys un article a l'*Avui* i encara ho fa ara a *El Periódico*. I l'èxit de les seves obres, sobretot les de viatges i caminades a peu. Per diferents circumstàncies ens vam separar una mica. Durant molts anys el vaig envejar horrorosament perquè jo era el bo i ell, el qui no tenia antecedents d'escriptor. I caram, aquest s'ho menja tot, pensava, i jo faig la viu-viu. L'anada a Ginebra també ens va separar. Però ens estimem molt. I ara ja no l'envejo. Mai no he anat a sopars literaris, ni penyès.

Quins autors llegiu de les noves fornades en català?

No en llegeixo cap. Tinc molta feina. Sé que són molt bons i estic molt tranquil. No cal que escrigui res més. Com que tinc poca memòria podria repetir-me massa. Hi ha escriptors professionals, més que no ho érem nosaltres. Tenen més ofici i venen molts llibres, encara que no tots, és clar. No estic gens d'acord amb els temes de què tracten perquè jo sóc molt catòlic, de la crosta, d'anar a missa i tot això. Però si el públic ho troba correcte i s'hi aficiona, no hi tinc res a dir. Llegir autors catalans per a mi era un perill. Si ho trobava molt bo em descoratjava.

Parleu de Pla, per exemple?

Sí, de Pla o de Pedrolo. La seva fecunditat i originalitat eren notables. Encara que a mi no m'agradava el seu estil. Trobava que la seva llengua no era natural, ni tampoc prou personal. Pedrolo va estar enormement influït pels americans. També admirava Ferran de Pol i Joan Sales. Un llibre de Pedrolo que he rellegit fa poc i que en el seu moment no va tenir el relleu que es mereixia és *Balanç de matinada*, premi Sant Jordi. No sembla d'en Pedrolo sinó meu. Quan dirigia «La Cua de Palla», Pedrolo m'encarregava moltes traduccions. Sempre va confiar en mi, com a escriptor i com a traductor. Aquesta opinió no era compartida per d'altres. El fet de ser fill de Folch i Torres també em va perjudicar en aquest sentit. L'editor i escriptor que sempre va estar més a prop meu va ser Joan Sales, de qui tinc una correspondència voluminosa i molt divertida.

Potser valdria la pena de publicar-la. La correspondència entre Joan Sales i Mercè Rodoreda s'ha publicat i té un gran interès històric, literari i fins i tot lingüístic.

Bé, potser quan sigui mort. Diu bastant mal de força gent. Sales era un editor que intervenia, aconsellava i guiava els escriptors. Hi havia gent que se li enfadava. Per exemple, Maria Aurèlia Capmany, no es deixava esmenar i un dia van partir peres. Però aquesta intervenció demostra la passió per la literatura i pels autors que feia conèixer.

Parlem una mica de traducció. Què en penseu, de la formació dels traductors? Considereu adequats els programes de les universitats? Creieu que hi ha alguna faceta formativa que no s'enfoca bé?

Jo no he fet mai classes de traducció. He fet algunes xerrades. No acabo d'entendre per què s'ha de seguir una carrera acadèmica perquè jo no ho he fet. Suposo que els mestres d'obres que construïen les catedrals trobarien absurd que hi hagués escoles superiors d'arquitectura amb carreres de cinc anys. Però no crec tampoc que l'existència d'uns estudis reglats els facin cap mal. El traductor ha de ser humil i rigorós. No ha d'esmenar la plana. Insisteixo en què un traductor literari ha d'ésser un bon escriptor. Això potser no agrada a alguns. La dicotomia entre traducció tècnica i literària no és bona com a tal però potser és necessària des del punt de vista formatiu. Però no és bo de fer massa compartiments en les coses. No ho sé. La pràctica d'un ofici sempre és molt diferent del coneixement de base que es dona. Jo tinc un coneixement passiu de les llengües. El meu domini oral del francès i de l'anglès és deficient, però això no m'ha impedit fer la meua feina.

Les vostres novel·les també s'han traduït a d'altres llengües, sobretot al castellà.

Algunes traduccions al castellà d'autors catalans són molt deficientes. De les meves, per exemple, *El naufrag feliç* es va publicar en edició bilingüe, em fa l'efecte que a l'editorial Polígrafa. La va fer Vidal Alcover. O no sabia castellà o no sabia català o no hi va posar gaire interès. Jo mateix em vaig traduir *La visita*, que havia guanyat el Sant Jordi, però no hi figure com a traductor, i fins i tot vaig canviar-ne el final. L'última frase, molt pessimista, la vaig suprimir. M'ho podia permetre perquè era l'autor.

Bé, en rigor, no us ho podíeu pas permetre. No és gaire ortodox, això.

Com a traductor no m'ho podia permetre, és veritat. Però en la traducció també es dona allò de «si vols estar ben servit fes-te tu mateix el llit».

I els correctors d'estil?

Ortogràficament sempre he tingut els meus dubtes, com tothom, oi? Una vegada vaig rellegir un llibre meu i vaig descobrir que a l'habitació de no sé qui hi havia un «l·ligador». Vaig haver de mirar el diccionari i era un tocador. És clar, tocador és un castellanisme perquè el *tocado* i *tocarse* ho feien les senyores. Jo potser hauria emprat la paraula *pentinador*. Als llibres catalans antics les dones quan s'agençaven en deien el «l·ligat». I l·ligador... També són ganes d'empipar el lector. La gent sempre ha dit tocador, però és un barbarisme.

M'agradaria demanar-vos, per acabar, sobre el vessant íntim o quotidià de la traducció, la familiaritat repetida durant trenta o quaranta anys de feina.

Bernard Pingaud diu que la seva obra és com un gos que viu amb ell, que exigeix una atenció constant. Com l'heu negociada, aquesta vida?

Efectivament, han anat molt lligades. Al meu carnet d'identitat posa que sóc escriptor. Per a mi ha estat més important la condició d'escriptor. Però he dedicat moltes més hores i he guanyat molts més diners fent de torsimany. Quan els premis venien, eren benvinguts. Jo he estat sempre partidari dels premis, sobretot de guanyar-los. Quan treballava a l'OMS traduïem indistintament del francès i de l'anglès. Molt sovint, després de lliurar la feina, no sabia de quina versió ho havia traduït, de tant automàticament que ho feia. Tampoc no sóc conscient ni recordo cap traducció meva que consideri més reeixida que qualsevol altra.